

Kulturhistorisk inventering

VIKA KYRKOGRÅRD

Bilaga 1, Kulturhistorisk värdering

Omslag: Söder om kyrkobyggnaden.

ATT VÄRDERA EN GRAVVÅRD

Gravvårdar kan återspegla berättelser om det förflutna, om människor och livsöden, om bygden, dess samhällsstruktur och näringsfång. Kyrkogårdarna med sina gravvårdar är tillgängliga för alla och kan utgöra pedagogiska verktyg i berättelsen om socknens historia.

Syftet med att värdera en kyrkogård och dess gravvårdar efter kulturhistoriska parametrar är att fastställa ifall, och på vilket sätt, kyrkogården och gravvårdarna är kulturhistoriskt värdefulla. Resultatet av den kulturhistoriska inventeringen utgör ett underlag för beslut om hur begravningsplatsen ska bevaras, utvecklas och användas.

Dalarnas museum studerar elva olika egenskaper vid kulturhistorisk värdering av gravvårdar. Gravvårdar som bär en eller flera av egenskaperna tillskrivs högt eller mycket högt kulturhistoriskt värde. Egenskaperna är:

- Del av tydlig områdeskaraktär
- Gårdsnamn
- Inskription
- Lokal företeelse
- Lokal historia
- Material och hantverk
- Ovanlig
- Personhistoria
- Särskilda kvaliteter
- Tidig gravvård
- Titel

Gravvårdsinventeringen omfattar alla gravvårdar på kyrkogården oavsett ålder. Varje gravvård bedöms individuellt liksom i relation till sin kontext på kyrkogården och till dess historik. Gravvårdar med en enda av egenskaperna kan således tillskrivas mycket högt värde, samtidigt som gravvårdar med flera av egenskaperna kan tillskrivas högt kulturhistoriskt värde. Värderingsmodellen bör inte likställas med ett poängsystem där ett större antal uppfyllda kriterier automatiskt ger en högre värdering.

I denna bilaga finns gravvårdsblanketter gällande de gravvårdar som tillskrivits högt eller mycket högt kulturhistoriskt värde. Gravvårdsblanketterna redovisar uppfyllda kriterier och eventuella noteringar.

Dalarnas museums värderingsmodell har sin grund i *Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar*, Centrala gravvårdskommittén, 2007, *Mall för kyrkogårdsinventering*, Länsstyrelsen i Dalarna, 2011 samt *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval* av Riksantikvarieämbetet 2015. Värderingsmodellen har också justerats utifrån de erfarenheter som Dalarnas museum har byggt upp inom kulturhistorisk kyrkogårdsinventering sedan 2013. Nedan följer en beskrivning av de elva kulturhistoriska egenskaperna som studeras vid inventering och värdering av gravvårdar.

Gravvårdarna söder om bisättningshuset i område B är högsmala familjegravar. Bisättningshuset och gravvårdarna från sekelskiftet 1900 tillhör en **utpekad områdeskaraktär**.

Västra delen av område C är relativt välbevarat med stor andel bredlåga gravvårdar framför låga rygghäckar enligt modrnistiskt kyrkogårdsideal. Dessa gravvårdar utgör en **del av en utpekad områdeskaraktär**.

KULTURHISTORISKA EGENSKAPER

Del av en utpekad områdeskaraktär

Gravvårdarnas skala, form, material och placering skapar silhuetter, linjer och rum på kyrkogården. En gravvård samverkar tillsammans med andra gravvårdar, kvartersindelning, gångar och vegetation till olika områdeskaraktärer på kyrkogården. Karaktären kan vara resultat av lång kontinuitet, av nöd eller av arkitektoniska ambitioner och den kan vara mer eller mindre färgad av tidens rådande kyrkogårdsideal. Dalarnas museum har utpekat grupper av gravvårdar som tillsammans bidrar till en tydlig områdeskaraktär.

- Område A är, i söder, öster och väster om kyrkobyggnaden, präglad av flerhundraårigt användande fram till idag. Kontinuiteten har bidragit till en stor variation i gravvårdsbeståndet.
- Bisättningshuset tillsammans med gravvårdarna i söder, i område B, utgör en bevarad helhet med tydlig områdeskaraktär präglad av kyrkogårdsideal kring sekelskiftet 1900.
- Område B och C har båda tydliga områdeskaraktärer som bygger på uppdelningen mellan köpegravar och allmängravar, men med skillnaden att gravvårdar i område C överlag är bredlåga.

Kyrkogårdens olika karaktärer behandlas ytterligare i rapporten under kapitlet Områdesbeskrivningar. Gravvårdar som tillskrivs denna egenskap står i områden där flertalet eller merparten av gravvårdarna bidrar till en tydlig områdeskaraktär. Tillsammans är gravvårdarna av betydelse för helheten, men inte nödvändigtvis i sin enskildhet.

Gårdsnamn

Med gårdsnamn menas det namn som står före förnamnet, exempelvis ”Grudd Anders”. Gårdsnamnen kan vara lokala eller allmänt förekommande. Vissa gårdsnamn säger något om gårdens läge eller utveckling, så som Backens eller Nygårds. En del gårdsnamn har bildats utifrån gårdens näringar så som Svarvar eller Snickar. Genom gårdsnamnen kan gravvårdar alltså knytas till gårdar och näringar.

Under 1900-talets första hälft kom en rad förordningar gällande personnamn och 1963 infördes en ny namnlag, vilket bidragit till ett allmänt minskat användande av gårdsnamn. Trots detta är gårdsnamnstraditionen, i vissa bygder, fortfarande levande och en viktig byggsten i sociala identiteter. Bruket av gårdsnamn på gravvårdar är och har varit olika frekvent förekommande runtom i Dalarna.

På Vika kyrkogård finns ett litet antal gravvårdar med gårdsnamn.

Inskription

Egenskapen omfattar gravvårdar med inskriptioner som berättar något om den avlidne, exempelvis vilka som rest gravvården eller dikter och hänvisningar till

Grusgraven, nr 33 i område B, har mönsterkrattat grus av traditionsenliga enkla former. De enkla mönstren är en **lokal företeelse**.

Grav, nr 114 vid södra kyrkogårdsingången i område A, hör till kyrkogårdens allra ståtligaste gravvårdar. Ståndsmässigheten och användandet av järn speglar bygdens historiska bergsbruk och efterföljande herrgårdskultur som utgör en del av **lokal historia**. Graven bär även andra värdefulla egenskaper som **personhistoria, material och hantverk och särskilda kvaliteter**.

psalmnummer. Likaså anonyma gravvårdar med inskriptionen ”MOR” eller ”FAR” som tillkom under 1900-talets första hälft. De senare finns, nästan uteslutande, i de allmänna varven och representerar det lägre samhällsskiktet som sällan omskrivits historiskt.

På Vika kyrkogård finns ett mindre antal gravvårdar med personliga inskriptioner. Bruket av anonyma inskriptioner som MOR och FAR förekommer, men är närmast obefintligt.

Lokal företeelse

På vissa kyrkogårdar förekommer särskilda företeelser. Dessa behöver inte vara unika för kyrkogården, men är särskilt framträdande på den aktuella kyrkogården. Det kan handla om betydande förekomst av vissa material i gravvårdar, till exempel rostfritt stål eller kalksten. Särskilda gravvårdstyper, exempelvis tulpandekorerade handsmidda kors eller ett utmärkande och återkommande sätt att ordna planteringsytan framför gravvården.

Grusgravar på Vika kyrkogård krattas traditionsenligt i förhållandevis enkla mönster. Detta i jämförelse med omgivande kyrkogårdar som St Tuna kyrkogård, Borlänge och Kämparvets kyrkogård, Falun.

Lokal historia

Gravvårdar som relaterar till specifika händelser som berört socknen, exempelvis gravvårdar över större dödsolyckor eller epidemier som drabbat bygden speglar en typ av lokal historia.

Gravvårdar som relaterar till platsens kulturhistoriska sammanhang, till exempel särskilt betydande näringsliv eller hantverkstraditioner, är även av kulturhistoriskt värde. De kulturhistoriska sammanhangen, eller berättelserna, är ett sätt att peka ut kärnan i socknens historia – vad som gjort platsen till vad den är i dag och vad som i vissa fall skiljer den från andra platser i Dalarna.

Gravvårdar med anknytning till bergsbruk och bergsmansgårdar i Vika socken är kulturhistoriskt värdefulla liksom gravvårdar med kopplingar till efterföljande tiders herrgårdskultur inom Vika socken. Detta yttrar sig oftast i form av titlar och exklusiva material och anordningar.

Material och hantverk

Bruket av träkors och gravbrädor har varit mycket vanligt genom århundraden. Trä var det allra vanligaste materialet i gravvårdar till och med 1800-talet. Mer beständiga material som sten och järn var kostsamt och få förunnat. I och med 1900-talets allmänt ökade välstånd blev gravvårdar av sten vanligast och användningen av trä i gravvårdar reducerades till de allmänna varven.

Gravvårdar och omgärningar av smidesjärn eller gjutjärn, framför allt från tiden före 1900-talet, speglar lokal råvarutillgång, hantverkstradition och tidig industrihistoria. Gravvårdar av järn är ofta, till skillnad från gravvårdar av trä, av hög ålder.

Lokala material och lokalt hantverk i gravvårdar kan bidra till ökad förståelse

Gravvården nr 70, öster om koret i område A, är **ovanlig**. Sådana enkla stenarbeten med insristade initialer är mycket sällsynta idag. Gravvården väcker många frågor. Är den av hög ålder? Kan den vara ett gårdsarbete? Den är även intressant avseende **material och hantverk**.

På grav 114 finns en gravvård av porfyr från Älvdalen i norra Dalarna som är värdefull på grund av **material och hantverk**. Gravens stenram, grusbädd med mönsterkrattning samt smidesomgärdning liksom. Gravens slaggstenskonstruktion under mark är dessutom en **särskild kvalitet**.

Grav 68, öster om koret i område A, har gjuten omgärdning. Eftersom det är känt att kyrkogårdens omgärdning av gjutjärn är lokalt tillverkad på Storgården i Kniva kan vi anta att gravomgärdningar som denna även kan vara det. Graven är värdefull på grund av **material och hantverk**, men även **personhistoria**.

för traktens eller närområdets råvarutillgångar, hantverkstraditioner, näringsgrenar eller särskilda gravvårdstillverkarens uppfinningsrikedom. Dessa gravvårdar hjälper oss placera kyrkogården i ett lokalt sammanhang. Lokalt material och hantverk är viktigt för lokala identiteter. De kan berätta om kända eller okända utövare och inte minst om materialet och hantverket i sig.

Lokala stensorter i Dalarna är till exempel porfyr och garbergsgranit från Älvdalen, kalksten från Rättvik och Boda, sandsten från Orsa, lokala graniter som grå Igelbergsgranit och blå granit från Leksand, röd granit från Sollerön och svart granit från Mockfjärd. De har använts nära respektive utvinningsplats, men även runtom i Dalarna.

Sand- eller grusgravar var mycket vanliga från 1800-talets senare del och ett stycke in på 1900-talet. De har i ursprungligt utförande huggna kantstenar kring en bädd av sand eller grus som på sina håll mönsterkrattas traditionsenligt. Sand- och grusgravar är ibland bevarade i sin helhet, ibland mer fragmentariskt med gräsbelagd grusbädd, ofta med delvis bortplockad stenram.

På Vika kyrkogård finns idag ett större antal gravvårdar av gjutjärn- och smidesjärn, ett litet antal grusgravar är bevarade och det finns en gravvård av porfyr – ett mycket exklusivt material från Älvdalen.

Ovanlig

Utifrån den kunskap som Dalarnas museum idag har om gravvårdar kan vi endast anta vad som är unikt i Dalarna. Däremot är det möjligt att bedöma vad som är en ovanlig gravvård på en viss kyrkogård eller i ett mindre geografiskt område. Gravvårdar som, till form eller material, uppenbart avviker från resterande gravvårdar på kyrkogården eller i närområdet idag kan tillskrivas kulturhistoriskt värde.

Ett mindre antal ovanliga gravvårdar finns på kyrkogården i Vika. Det rör sig bland annat om ett gjutjärnkors med avvikande plakett, kanske en form av återbruk, och om en gravvård med en detaljerad bilddekor som täcker stora delar av stenen.

Personhistoria

Personhistoriskt värdefulla gravvårdar utgör viloplats för en person som tillhör det kollektiva minnet eller historieskrivningen. Det kan röra sig om starka personligheter, personer som bidragit till samhällsutveckling eller kulturlivet. Inom den personhistoriska parametern är det viktigt att inte glömma bort kvinnor, barn eller andra personer och grupper som hittills varit mindre synliga i historieskrivningen.

Personhistoriskt värdefulla gravvårdar på Vika kyrkogård omfattar så väl kvinnor som män som exempelvis bidragit till samhällsutvecklingen, tjänstgjort inom grundläggande samhällsfunktioner eller bidragit till socknens kulturliv.

Särskilda kvaliteter

Gravvårdar med omsorgsfull utformning och bearbetning kan ha star-

Till vänster: Gravvården nr 1014, ett stycke norr om bisättningshuset har **särskilda kvaliteter** och är **ovanlig** på grund av sin dekor. Gravvården restes över bröderna Daniel och Mikael som omkom samtidigt i en bilolycka. Den blåstrade bilden har fotografisk karaktär och kan tänkas föreställa de två bröderna.

Nedan: Gravvården 1020 i område B har två **titlar**, en manlig och en kvinnlig. Husmor Lisbeth Westman arbetade på Vika Nya skola och Fiskeredskapsarbetare Herbert Westman arbetade på Sjöbergs fiskeredskapsfabrik i Vika kyrkby under 1900-talet. Titulerade arbetare och inte minst kvinnor är mindre vanligt, men tyder på en yrkesstolhet. Gravvårdar med titlar minner om historiska näringar och befattningar i socknen.

ka konstnärliga uttryck och hantverksmässiga kvaliteter. Upphovsmanen kan vara en konstnär eller konsthantverkare av lokal eller nationell betydelse. Även förhållandevis enkla och lågmälda gravvårdar kan vara utformade utifrån en utpräglad estetisk grundtanke där form, material, bearbetning och inskriptionens typsnitt samverkar till en sammanhållen helhet.

Egenskapen omfattar även exklusiva gravvårdar. Det kan röra sig om gravvårdar med påkostade arbeten, exempelvis infällda material eller ornament. Bautastenar och andra stora gravvårdar är exklusiva på grund av det omfattande arbete med transport och bearbetning av en stor och tung gravvård som ligger bakom dess tillblivelse och har även denna egenskap.

Enstaka gravvårdar på Vika kyrkogård har egenskapen Särskilda kvaliteter. Det rör sig om bland annat relativt stora gravvårdar tillhörande familjegravar och en sentida gravvård med infällt fotografi.

Tidig gravvård

De flesta av Dalarnas kyrkogårdar är månghundraåriga, men gravvårdsbestånden är sällan av samma höga ålder eftersom äldre tiders gravvårdar ofta var tillverkade av trä – ett obeständigt material och långt ifrån alla gravar märktes ens ut med en gravvård. Dessutom har omläggningar med borttagande av äldre gravvårdar varit mycket vanliga kring sekelskiftet 1900. Enstaka kyrkogårdar är nyanlagda vid samma tid och har vanligtvis undgått senare omläggningar.

Åldersegenskapen står därför i relation till tiden för kyrkogårdens anläggande eller till tiden för omfattande omläggningar och utvidgningar av kyrkogården. De tidiga gravvårdarna, det vill säga gravvårdar som rests kort efter genomförda omläggningar eller nyanläggningar, ger möjlighet att utläsa kyrkogårdens omskapan- de eller tillblivelse.

Vika kyrka med kyrkogård har utvecklats från en forntida hednisk kultplats. Begravning på platsen har pågått åtminstone sedan medeltid. Kring 1880 skedde stora förändringar på kyrkogården. Gravar närmast kyrkan (område A) omlades och kyrkogården utvidgades västerut, allt enligt en övergripande plan. Gravvårdar från tiden före 1880 tillhör en äldre epok i kyrkogårdens historia och bedöms i sammanhanget vara tidiga gravvårdar.

Titel

Gravvårdar med titlar berättar om socknens näringsfång, yrken och samhällsstruktur. Genom att sätta samman titlar med andra parametrar som utseende, material och storlekar på gravvårdar ges inblick i vilka levnadsvillkor som varit rådande inom olika yrkesgrupper på platsen historiskt.

Socknens historik som plats för bergsbruk och herresäten har gett upphov till gravvårdar med titlar som exempelvis Bergsingenjör och Överstelöjtnant. Läget vid den stora sjön Runn speglas i titlar som Ångbåtsdirektören. De så viktiga näringarna inom jordbruket ger sig till känna i form av en rik förekomst av titlar som Hemmansägaren.

Postadress

Box 22, 791 21 Falun

E-adress

info@dalarnasmuseum.se

Telefon, växel

023-666 55 00